

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13(477)

Л.В. Бобрицький,
старший науковий співробітник
Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЗА УМОВ ВІДСУТНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Проаналізовано окремі норми кримінально-процесуального законодавства України; виявлено протиріччя в їх практичному застосуванні за умов відсутності органів досудового розслідування; окреслено необхідні зміни та доповнення до положень, що забезпечують конституційне право людини на захист.

Ключові слова: кримінально-процесуальне законодавство України, конституційне право людини на захист, органи досудового розслідування.

Проанализированы отдельные нормы уголовно-процессуального законодательства Украины; выявлены противоречия в их практическом применении в условиях отсутствия органов досудебного расследования; очерчены необходимые изменения и дополнения к положениям, обеспечивающим конституционное право человека на защиту.

Ключевые слова : уголовно-процессуальное законодательство Украины, конституционное право человека на защиту, органы досудебного расследования.

Several norms of the criminal legislation of Ukraine are analyzed, contradictions in their practical application under the conditions of an absence of the bodies of pre-judicial investigation are revealed; necessary changes and additions of the positions, providing a constitutional law of the person of defense are outlined.

Keywords: criminal-procedural legislation of Ukraine, constitutional right of defense of a person, pre-trial inquiry bodies.

На сучасному етапі суспільного розвитку України найважливішим питанням постає інтеграція в Європейський Союз, що зумовлює необхідність проведення в державі низки реформ. Такі реформи повинні бути спрямовані на посилення демократії в державі, захист громадянських прав та свобод людини. Узявши на себе велику відповідальність перед країнами Європи й усім демократичним світом, українські законодавці зробили суттєвий крок на шляху реформування суспільних відносин у галузі права. Так, 13 квітня 2012 року Верховною Радою України було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс (КПК) України. Норми цього важливого документу покликані надійно захищати особу, суспільство й державу від кримінальних правопорушень так, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності згідно зі своєю виною і жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Слід зазначити, що правова основа боротьби з організованою злочинністю базується на Конституції України, Законі України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, Кримінальному і Кримінально-процесуальному кодексах України, Законах України “Про оперативно-розшукову діяльність”,

“Про міліцію”, “Про Службу безпеки України”, “Про прокуратуру” та міжнародно-правових угодах, ратифікованих в Україні [1]. Проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства, визначеного Кримінальним кодексом України 2012 року, досліджували вітчизняні науковці В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко, І. В. Гора, І. І. Когутич, С. С. Кудінов, Л. М. Лобойко, Д. П. Письменний, В. О. Попелюшко, В. В. Рожнова, Є. Ф. Тищенко, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, О. Г. Яновська. Проте окремі положення Кримінально-процесуального кодексу України залишаються недостатньо дослідженими й, на нашу думку, не повною мірою регламентують процедури протидії організованим злочинним угрупованням та злочинним організаціям, своєчасному виявленню вчинених ними злочинів, повному й об’єктивному їх розслідуванню. З огляду на це, актуалізується виявлення особливостей застосування кримінально-процесуального законодавства України за умов відсутності органів досудового розслідування, що й визначає мету даної наукової розвідки.

Для досягнення мети зосередимо дослідницький інтерес на розв’язанні низки завдань:

1. Проаналізувати окремі норми кримінально-процесуального законодавства України для того, щоб виявити протиріччя у їх практичному застосуванні за умов відсутності органів досудового розслідування.

2. Окреслити необхідні зміни та доповнення до положень, що забезпечують конституційне право людини на захист.

Загальновизнано, що організована злочинність не тільки загрожує життю і здоров’ю громадян, завдає їм значної матеріальної шкоди, але й шкодить національним інтересам, створює реальні загрози національній безпеці держави. Законом України “Про основи національної безпеки України” прямо визначено, що загрозами національним інтересам і національній безпеці України з-поміж інших є поширення організованої злочинної діяльності [2].

У дослідженні розглянемо особливості практичного застосування окремих положень Кримінально-процесуального кодексу України та Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” в умовах відсутності органів досудового розслідування, зокрема, коли злочини вчиняються організованими злочинними угрупованнями та злочинними організаціями на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває поза межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписане до порту, розташованого в Україні, а також особовим складом Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави. Інтерес до цієї проблеми викликаний тим, що на цих об’єктах значно послаблено вплив правоохоронної системи держави, ускладнено практичне застосування зазначеного законодавства і спрощені умови для вчинення злочинів, особливо таких, як контрабанда, крадіжка зброї та іншого військового майна, незаконне перевезення і збут наркотичних засобів, торгівля людьми, та інших тяжких злочинів, що, як правило, вчиняються організованими злочинними групами.

Необхідно зауважити, що у Кримінально-процесуальному кодексі України від 1960 року норми кримінального судочинства щодо швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний, були визначені таким чином, що це дозволяло всебічно й об’єктивно встановлювати всі обставини кримінального правопорушення, та осіб, які його вчинили, а також забезпечувати охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь.

Слід зазначити, що положеннями цього Кримінально-процесуального кодексу на органи дізнання покладалися повноваження щодо вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, які його вчинили. Про виявлений злочин і розпочате дізнання орган дізнання негайно повідомляв

прокурора. Так, ст. 101 Кодексу органами дізнання визначались: 1) *міліція*; 1-1) *податкова міліція* – у справах, що належать згідно із законом до її компетенції; 2) *органи безпеки* – у справах, віднесених законом до їх відання; 3) *начальники органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їх заступники* з питань провадження дізнання – у справах про злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, а командири (начальники) *військових частин, з'єднань, начальники військових установ* – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, з'єднання, установи чи на військових об'єктах; 3-1), *командири кораблів* – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час походу за межами України; 4) *митні органи* – у справах про контрабанду; 5) *начальники установ виконання покарань, слідчих ізоляторів* – у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ; 6) *органи державного пожежного нагляду* – у справах про пожежі й порушення протипожежних правил; 7) *органи прикордонної служби* – у справах про незаконне переправлення осіб через державний кордон та у справах про використання завідомо підроблених документів при перетинанні державного кордону; 8) *капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні*; 9) *командири підрозділів Державної спеціальної служби транспорту* – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Державної спеціальної служби транспорту у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні відповідного підрозділу Державної спеціальної служби транспорту [3].

З викладеного вище випливає, що командири військових частин, які перебували поза межами України, командири кораблів при виконанні ними службових обов'язків під час походу поза межами України, а також капітани морських суден далекого плавання у випадках вчинення злочинів на підконтрольній їм території застосовували визначений законодавством увесь спектр розшукових заходів з метою виявлення осіб, які його вчинили. Водночас норми Кодексу захищали права та законні інтереси осіб, які підозрювалися у вчиненні злочину. Це забезпечувалось наявністю у штатному розписі військових частин, кораблів, а також морських суден фахівців у галузі права. Своєю чергою, ст. 44 Кодексу визначала, що захисником є особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання їм необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі. Як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні, та інші фахівці в галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом, у якості захисників допускаються близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники. Захисник допускається до участі у справі на будь-якій стадії процесу [3]. Отже, коло осіб, які мали право здійснювати захист підозрюваних, не обмежувалося самими лише адвокатами. Таким чином, виконувалася норма Конституції України, визначена ст. 59, згідно з якою кожен має право на правову допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [4].

Розглядаючи застосування норм Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, можна дійти висновку, що у випадках, коли злочини вчинялися, зокрема

й організованими злочинними групами і злочинними організаціями, у військових частинах, що перебували за межами України, на кораблях під час походу за межами України, а також морських суднах, що належать Україні і перебувають у далекому плаванні, існували всі правові механізми й можливості щодо їх розкриття з подальшим притягненням винних до відповідальності та забезпечення підозрюваним усіх можливостей для правового захисту.

Як зазначалося вище, 13.04.2012 в Україні було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс України, у 41 главі якого визначено порядок проведення кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписане до порту, розташованого в Україні [5]. На нашу думку, означена глава не містить норм, що визначали б порядок проведення кримінального провадження у військових частинах Збройних Сил України, які перебувають поза територією України та на кораблях під час походу поза межами України. Хоча частиною 3 ст. 4 чинного КПК і передбачено те, що якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому цим Кодексом [5], то сам порядок провадження саме для таких випадків законодавець не визначив. Залишається фактично невизначеним орган, який повинен здійснювати кримінальне провадження на кораблях, які перебувають у походах за межами України, у військових частинах, що перебувають за межами України, і це не передбачено міжнародними договорами, у військових частинах, що перебувають на території України, але за певних обставин, визначений КПК України орган, що повинен здійснювати кримінальне провадження, такої можливості не має (наприклад, під час бойових дій).

На нашу думку, ці питання краще розв'язані законодавцем Російської Федерації. Так, пунктом 3 частини 1 ст. 40 чинного Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації від 22.11.2001 року визначено, що до органів дізнання належать командири військових частин, з'єднань, начальники військових закладів або гарнізонів [6]. Цією ж статтею визначено, що на органи дізнання покладається порушення кримінальної справи і проведення невідкладних слідчих дій. У ст. 157 зазначено, що за наявності ознак злочину, із якого провадження попереднього слідства є обов'язковим, орган дізнання у встановленому порядку порушує кримінальну справу й проводить невідкладні слідчі дії. Такі слідчі дії проводять командири військових частин і з'єднань, начальники військових установ і гарнізонів [6]. Слід зазначити, що 5 червня 2002 року Генеральною прокуратурою Російської Федерації було затверджено "Інструкцію органам дізнання Збройних сил Російської Федерації, інших військ, військових формувань і органів, в яких законом передбачена військова служба". Відповідно до ст. 6 цієї Інструкції розшукова діяльність командира військової частини включає в себе передбачені кримінально-процесуальним законодавством й статутами Збройних Сил Російської Федерації загальні та індивідуальні профілактичні заходи, збір даних про особу і місцезнаходження правопорушника, організацію у необхідних випадках його переслідування за слідами вчиненого злочину, інші заходи розкриття й попередження злочину, що готується, або вже вчиненого, встановлення особи, підозрюваної у вчиненні злочину, і звинуваченого, місцеперебування якого невідомо [7].

Таким чином, можна стверджувати, що питання, пов'язані зі встановленням особи, яка вчинила злочин на кораблі Збройних Сил України, що перебуває в поході, у військовій частині Збройних Сил України, що знаходиться за межами України, а також виявлення всіх обставин такого злочину за допомогою українського законодавства, залишаються нерозв'язаними.

Іншим суттєвим питанням є забезпечення громадян правом на захист. Так, ст. 45 чинного КПК України визначено, що захисником виступає адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого в Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [5].

Необхідно також звернути увагу й на норму ст. 48 Кодексу, яка обумовлює те, коли залучається захисник, а саме: захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами на прохання чи за згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника [5].

Таким чином, можна стверджувати, що положення ст. 45 та ст. 48 чинного КПК України повністю суперечать нормі, визначеній у ст. 59 Конституції України, у частині, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [4].

Досліджуючи норми кримінально-процесуального законодавства України, можна дійти висновку, що чинний КПК не увібрав у себе положень, які б вичерпно встановлювали процедури кримінального провадження у випадках, коли злочини вчиняються у військових частинах за межами України й на кораблях, що перебувають у поході, тобто в умовах відсутності органів досудового розслідування. Це означає, що в таких випадках стає неможливим протидіяти злочинним проявам і створюються найбільш сприятливі умови для діяльності організованих злочинних груп і злочинних організацій.

На нашу думку, для врегулювання проблемних питань, що розглядаються у статті, український законодавець повинен внести до чинного КПК України низку змін. Головними повинні стати ті, що забезпечують конституційне право людини на захист. Не можна обмежувати право людини на захист залученням до цього процесу самих лише адвокатів, відомості про яких унесено до Єдиного реєстру адвокатів України і стосовно яких у Єдиному реєстрі адвокатів України не містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Це суперечить не тільки Конституції України, а й самій логіці. Обмежується не тільки право людини отримувати правову допомогу так, як вона вважає за необхідне для себе, але обмежуються й права інших людей, зокрема фахівців у галузі права, надавати таку правову допомогу.

Також необхідне внесення змін та доповнень до положень, що визначають порядок проведення кримінального провадження у місцях, які віддалені від органів, що здійснюють досудове розслідування, а саме у військовій частині Збройних Сил України, що знаходиться за межами України й на кораблі Збройних Сил України, що перебуває у поході.

Такі зміни необхідні через те, що будь-які прогалини у правовому полі завжди створюють сприятливі умови для діяльності організованих злочинних груп і злочинних організацій.

Вивченню механізмів упровадження необхідних змін та доповнень щодо положень, які забезпечують конституційне право людини на захист, буде присвячено наступну наукову розвідку автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII (зі змінами і доп.) / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 35. – Ст. 358.
2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964 -IV (зі змінами і доп.) / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 груд. 1960 р. (зі змінами і доп.) / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1961. – № 2. – Ст. 15.
4. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13. квіт. 2012 р. № 4651 VI (зі змінами і доп.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17).
6. Кримінальний процесуальний кодекс Російської Федерації від 18 груд. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=145802](http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=145802).
7. “Інструкція органам дізнання Збройних сил Російської Федерації, інших військ, військових формувань і органів, в яких законом передбачена військова служба” від 05 черв. 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.lawrussia.ru/bigtexts/law_2866/index.htm](http://www.lawrussia.ru/bigtexts/law_2866/index.htm).

Отримано 23.05.2013